

БІРЖОВА ТОРГІВЛЯ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ: СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ*Обґрунтовано стан та тенденції розвитку біржової торгівлі аграрною продукцією в Україні*

Постановка проблеми. Специфічні особливості аграрного виробництва вимагають створення та функціонування спеціалізованої інфраструктури, яка в повній мірі враховуватиме його особливості. Важливим фактором розвитку та підвищення ефективності виробництва є інфраструктура ринку. Саме вона забезпечує інституціональне поле в якому рухаються комерційні продукти на тих чи інших етапах реалізації.

На сучасному етапі розвитку аграрного виробництва особливого значення набуває активізація біржової торгівлі як самостійної форми комерційної діяльності, спрямованої на торгівлю особливими видами товарів за чітко визначеними правилами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми формування та ефективного функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією є відносно новими для аграрної економіки. Значний внесок у розв'язання цього питання зробили вітчизняні вчені: П. Березівський, П. Гайдуцький, Б. Губський, Б. Дмитрук, Д. Карич, О. Крисальний, М. Малік, П. Саблук, О. Шпичак та інші.

Однак багато проблем пов'язаних з становлення та розвитком біржової торгівлі залишаються невирішеними і потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є детальний аналіз сучасного стану біржової торгівлі аграрною продукцією та обґрунтування перспективних напрямів її розвитку.

Основний матеріал дослідження. Аграрному виробництву притаманні свої специфічні особливості, які зумовлюють необхідність створення та функціонування спеціалізованої інфраструктури. Саме тут виділяється окрема ланка, яка обслуговує процес просування на ринок та реалізацію виробленої сільськогосподарської продукції.

Ринкова інфраструктура аграрного ринку, поза всяким сумнівом, є одним з визначальних елементів у системі заходів по нарощуванню обсягів і підвищенню

ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. В сучасних умовах, аграрне виробництво важко уявити без системи ринкових інституцій, які б забезпечували відповідне його насичення, просування продукції, баланс попиту та пропозиції. Важливим напрямом дослідження інституційного середовища є вивчення інфраструктури ринкового середовища.

З розпадом Радянського Союзу та ліквідацією державної системи контрактації сільськогосподарської продукції існуюча інфраструктура збуту виявилась неспроможною обслуговувати процес реалізації продукції в нових ринкових умовах. Для вирішення проблем, що постали перед аграрним сектором в 2000 році було видано Указ Президента "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку", в якому одним з основних завдань стало "збільшення, починаючи з червня 2000 року, обсягів купівлі сільськогосподарської продукції на біржовому товарному ринку за форвардними контрактами, які б передбачали забезпечення виконання зобов'язань та відповідальність за їх порушення", а також "створення та забезпечення функціонування, починаючи з червня 2000 року, інформаційної системи для надання заінтересованим підприємствам, установам, організаціям та населенню інформації про стан та тенденції розвитку аграрного ринку, результати біржових торгів, досліджень і аналізу цього ринку"[1].

Реалізація положень даного Указу дала серйозний поштовх для розвитку біржової торгівлі на регіональному рівні. На сьогодні в Україні зареєстрована 461 біржа (табл. 1). Практичну діяльність здійснюють 327 бірж, серед них універсальних, товарно-сировинних і товарних – 278 бірж, нерухомості – 20, агропромислових – 18, фондових бірж та їх філій – 10, а також одна валютна біржа [2].

На біржах працює 1,3 тис. осіб, крім того за сумісництвом працює 538 осіб, на кожній з бірж у середньому діє по 8 брокерських контор (фірм).

Таблиця 1. Кількість бірж в Україні, од*

Види бірж	на 01.01.2008р.	на 01.04.2008р.	Відхилення (+), (-)
Універсальні	118	100	-18
Товарні і товарно-сировинні	293	284	-9
Агропромислові	30	24	-6
Фондові біржі та їх філії	17	17	0
Інші біржі	41	34	-7
Всього зареєстровано	499	461	-38

за даними Держкомстату України [2]

На сучасному етапі розвитку біржового ринку продовжує зберігатися тенденція до скорочення бірж. Зокрема, за перший квартал 2008 року кількість бірж скоротилась на 38 од., в тому числі згорнуло свою діяльність 6 агропромислових бірж. Причин такої ситуації багато. На наш погляд, основним фактором, що спричинив подібну ситуацію є досить низький рівень використання біржової торгівлі. Зокрема, обсяги реалізації сільськогосподарської продукції, яка реалізується на біржах безпосередньо товаровиробниками становить лише 0,3 % від загального продажу. Крім того угоди, які укладаються є в основному угодами – спот, дуже незначною є кількість форвардних та ф'ючерсних угод. Необхідно більшу увагу приділяти активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, адже формування конкурентоспроможного аграрного виробництва неможливе без формування повноцінної та ефективної інфраструктури ринку.

Насамперед біржова торгівля є основними інститутом контрактації, що визначає угоди між покупцем і постачальником. Контракти варто розглядати як правила, які структурують у часі та просторі відносини між

відносини між двома або більше економічними суб'єктами на основі специфікації обмінюваних прав і зобов'язань відповідно до досягнутої між ними угоди. Інститути контрактації, поряд з правами власності, є базовими в інституційній структурі будь – якої економічної системи. Стимулюючим фактором розвитку є те, що в економічній системі України продовжують зберігатися традиції і норми, притаманні командно-адміністративній системі. Це і норма підпорядкування, норма невиконання зобов'язань, норма простого утилітаризму, тобто прагнення індивіда максимізувати свою користь поза зв'язком зі своєю продуктивною діяльністю [3, с. 43]. На сьогодні нерідко є ситуація, коли одні закони суперечать іншим, а не всі взаємовідносини між економічними суб'єктами закріплено законодавчо. Все це в сукупності стримує розвиток біржової торгівлі, і не стимулює сільськогосподарських товаровиробників до постійної співпраці з біржами.

Зокрема, за I квартал 2008 р. на біржах України було проведено 25,1 тис. торгів, на яких для продажу запропоновано товарів і послуг на суму 6,7 млрд. грн. і укладено 58,7 тис. угод. Але, середній обсяг одного торгу за звітний період на біржах становив 267 тис.грн., що на

14 % менше, ніж за I квартал 2007 року. Найбільший обсяг угод припадає на товарно-сировинні та товарні біржі (54,6 %), агропромислові (26,2 %) та універсальні біржі (11,5 %). На фондових біржах та їх філіях обсяг угод становив 7,7 % від загального обсягу біржових угод [2].

Досліджуючи структуру укладених в 2007 році на біржах угод можна відмітити, що сільськогосподарська продукція має найбільшу питому вагу – 34,3 відсотки, є всі передумови вважати, що така тенденція збережеться і в 2008 році (табл. 2). В розрізі товарних груп в першому кварталі 2008 року найбільшу частку

займає торгівля паливом - 44,6 % та продукцією сільськогосподарського виробництва – 33,3 %. Достатньо поширеними є операції з продажу цінних паперів – 7,9 %, лісоматеріалів – 3,4 %, харчових продуктів – 3,3 %. Такі обсяги реалізації сільськогосподарської продукції не дають змоги говорити проте, що в Україні існує чітко організована, динамічні та постійно удосконалювана система правових, організаційних та фінансово-економічних механізмів, що регулюють взаємовідносини на сучасному біржовому ринку.

Таблиця 2. Склад та структура укладених угод на біржах за видами товарів (послуг)*

Види продукції	2007 р.		I квартал 2008р.	
	млн. грн	%	млн. грн	%
Метал і металопродукція	8,7	0,03	0,5	0,01
Транспортні засоби	452,8	1,6	90,8	1,4
Сільськогосподарські машини	115,5	0,4	-	-
Верстати	10,4	0,04	-	-
Обчислювальна техніка і оргтехніка	0,4	0,0	-	-
Ліс і лісоматеріали	701,8	2,5	231,1	3,4
Паливо	9343,4	33,3	2991,8	44,6
Непродовольчі товари	5,5	0,02	1,6	0,02
Сільськогосподарська продукція	9596,8	34,2	2229,3	33,3
Продукти харчування	1228,5	4,4	219,6	3,3
Хімічна продукція	0,3	0,0	0,0	0,0
Цінні папери	2032,9	7,2	525,6	7,9
Послуги	42,1	0,1	-	-
Нерухомість	343,0	1,2	146,0	2,2
Земельні ділянки	1025,2	3,6	7,2	0,1
Інші види	3185,6	11,3	259,3	3,9
Всього	28092,9	100,0	6702,8	100,0

за даними Держкомстату України [2]

Професор В. Трегубчук зазначає, що одним з першочергових завдань державного регулювання і підтримки стабільного та ефективного розвитку національного АПК є демонополізація й оптимізація взаємовідносин між різними сферами АПК за критерієм отримання максимального кінцевого соціально-економіко-екологічного ефекту [4]. На наш погляд, саме удосконалення та подальший розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією дозволить торовиробникам максимізувати цей ефект. Адаже однією з найважливіших завдань біржової торгівлі є забезпечення збалансованого попиту та пропозиції на всі види продукції на основі конкурентоспроможності товарів.

На сьогодні, основні обсяги біржової торгівлі в Україні здійснюються переважно на території Києва та області. Найбільша частка угод припадала на біржі м. Києва (52,1 %), Київської (14,8 %), Дніпропетровської (9,6 %) та Полтавської (9,3 %) областей [2]. Тобто в сукупності обсяги біржових операцій, що здійснювались в Києві та Київській, Дніпропетровській та Полтавській областях становлять 85,8 відсотки. Відповідно найбільш перспективними та ефективно функціонуючими є біржі, що розміщені в столиці України (табл. 3). найбільшими біржами в поточному періоді є Українська міжбанківська

біржа, Київська агропромислова біржа, Українська універсальна біржа, ВАТ "Фондова біржа "Перспектива", ТБ "Українська ф'ючерсна біржа" саме тут було укладено 74,7 відсотки біржових угод здійснених та території України в першому кварталі 2008 року.

Коефіцієнт ліквідності укладених угод, тобто співвідношення обсягів укладених угод до обсягів пропозицій, за перший квартал 2008 року на біржах України становив 99,7 %. Найбільший коефіцієнт ліквідності спостерігався на біржах нерухомості (100 %), універсальних біржах (95,1 %), агропромислових (86,2 %) і фондових біржах та їх філіях (80,9 %) [2].

Біржова торгівля продукцією і товарами представлена, в основному, спотовим ринком, тобто укладанням угод на реальний товар з негайною їх поставкою. В першому кварталі 2008 року саме на умовах спотових угод було укладено 85,7 % усіх біржових угод. У структурі цих угод найбільша частка припадала на угоди з палива (52 %) та продукції рослинництва (27 %).

Форвардні контракти, які є угодами на реальний товар з відстроченою поставкою, становили лише 14 %. Найбільша частка їх припадала на угоди з продукції рослинництва (72,6 %), харчових продуктів (17,1 %), лісоматеріалів (4,8 %) [2].

Таблиця 3. Результати діяльності найбільших бірж України за I квартал 2008 року

Показники	Обсяги укладених угод		Кількість укладених угод	Середня вартість укладених угод, тис.грн.
	млн. грн.	у % до підсумку		
Укладено угод – всього	6702,8	100	58660	114,3
з них				
Українська міжбанківська валютна біржа	2563,5	38,2	449	5709,4
Київська агропромислова біржа	992,2	14,8	1596	621,7
Українська універсальна біржа	617,5	9,2	283	2181,9
ВАТ "Фондова біржа "Перспектива"	449,2	6,7	61	7363,4
ТБ "Українська ф'ючерсна біржа"	371,5	5,5	75	4953,3

за даними Держкомстату України [2]

Отже, одним з основних недоліків роботи українських бірж є практично повна відсутність ф'ючерсних угод. Основною причиною цього недосконале правове поле, яке регулює торгівлю ф'ючерсами. На думку голови правління "Російська продвольчча компанія, Інк." Валерія Чешинский – "якщо торгівля буде вестися за цивілізованими правилами, як

на біржах Чикаго або Європи, гравці приймуть у них активна участь. Головне питання в ризиках виконання зобов'язань"[5].

Для активізації торгівлі ф'ючерсними контрактами необхідно насамперед забезпечити упорядковане і прозоре функціонування ринку, забезпечити гарантії строгого виконання правових

норм та взятих зобов'язань. Адже про необхідність активізації торгівлі ф'ючерсами говорилося ще наприкінці минулого століття.

Насамперед для подальшого розвитку біржової торгівлі необхідно підвищити рівень інституціоналізації ринкової інфраструктури, що означає трансформацію намірів господарських суб'єктів створити сприятливе середовище для обміну у вигляді норм права за допомогою реальних суб'єктів влади. На думку А.Ткача "інституціонуванням ринкової інфраструктури можна назвати процес прийняття конкретних правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів ринку"[6].

На жаль, сучасна біржова торгівля в Україні суттєво відстає за рівнем розвитку від європейських країн. Адже створення бірж саме по собі не гарантує зростання інвестицій в аграрний сектор економіки, здорових державних фінансів та інше.

Удосконалення біржової торгівлі аграрною продукцією потребує більш широкого застосування ф'ючерсних і форвардних контрактів. Ми підтримуємо думку В.Бралатана про необхідність запровадження механізму торгівлі товарними деривативами, тобто форвардними та ф'ючерсними контрактами та опціонами, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція [7]. Але на сьогодні основним фактором, стримуючим розвиток біржової торгівлі є якраз низький рівень її інституціоналізації, недостатня сформованість законодавчого поля.

Саме тому основою подальших трансформацій повинно стати посилення ролі держави. В даному випадку вона повинна встановити та контролювати прозорі "правила гри" в системі реалізації сільськогосподарської продукції, одночасно нарощуючи фінансування пріоритетних напрямів розвитку аграрного виробництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасних умовах господарювання забезпечити стабільний, конкурентоспроможний розвиток аграрного виробництва можливо лише за умови функціонування ефективної ринкової інфраструктури. Саме біржова торгівля забезпечує прозорі та цивілізовані взаємовідносини між виробниками та споживачами аграрної продукції.

Основними проблемами, які стоять перед біржовим ринком є наступні:

- недосконалість нормативно-правової бази, що регулює взаємовідносини між суб'єктами біржового ринку;
- відсутність урівноваженого державного протекціонізму в питаннях розвитку біржової торгівлі;
- практично відсутність ф'ючерсних угод, через високий ризик їх невиконання.

Перелічені недоліки у функціонуванні біржового ринку дають можливість визначити першочергові напрями удосконалення та підвищення ефективності біржової торгівлі:

- формування організованої, динамічної системи правових, організаційних та фінансово-економічних механізмів, які регулюватимуть взаємовідносини на біржовому ринку;

- подальший розвиток біржової торгівлі у напрямку підвищення рівня інституціоналізації його суб'єктів, забезпеченні сприятливого ринкового середовища у сфері реалізації продукції.

- забезпечення упорядкованого та прозорого функціонування ринку в напрямку активізації торгівлі ф'ючерсними контрактами.

Подальша активізація біржової торгівлі є пріоритетним напрямом розвитку вітчизняного аграрного сектору, що дозволить сформувати повноцінного конкурентоспроможного аграрного товаровиробника.

Список використаної літератури:

1. *Альберт Кошкарів*. Зерно поїде на ф'ючерси [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ikar.ru/press/287.html>.
2. *Бралатан В.П.* Формування регіональної інфраструктури аграрного ринку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" / В.П. Бралатан – Київ. – 2008. 3. Експрес випуск. Про діяльність бірж України за I квартал 2008 року/ Держ. ком. статистики України; ред. В.О. Піщейко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: "Новий Світ-2000", 2005. – 648 с.
5. Про заходи щодо формування та функціонування аграрного ринку: за станом на 6 червня 2000 р. / Указ Президента України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=767%2F2000>.
6. *Ткач А.А.* Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. / Ткач А.А. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
7. *Трегобчук В.* Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми/ В. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 4-12

СТРОЙКО Т.В. – кандидат економічних наук, в. о. доцента кафедри організації виробництва та агро бізнесу Миколаївського державного аграрного університету